

SINDROM FENIKSA: NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA 1941-1950

Eva Kodrič - Dačić

Oddano: 27. 12. 2011 - Sprejeto: 30. 12. 2011

Pregledni znanstveni članek

UDK 027.54(497.4)"1941/1950"

Izvleček

Namen: Desetletje od leta 1941 do leta 1950 je bilo za današnjo Narodno in univerzitetno knjižnico v marsičem prelomno. Knjižnica je bila ob začetku druge svetovne vojne kot Univerzitetna biblioteka preseljena v novo zgrajeno Plečnikovo palačo ter bila leta 1944 močno poškodovana v požaru. Kljub temu je bila ob koncu desetletja obnovljena in opremljena, njeni fondi so narasli s 335.000 zvezkov na 500.000 zvezkov, število delavcev se je povečalo z 10 na 58, z novim statusom nacionalne knjižnice pa se je uvrstila med najpomembnejše slovenske kulturne ustanove.

Metodologija/pristop: Prispevek temelji na arhivskem gradivu in evidencah iz obdobja 1941-1950, ki jih hrani Narodna in univerzitetna knjižnica.

Rezultati: Knjižnica je v enem najtežjih obdobjih slovenske zgodovine uživala privilegiran položaj. Ta se kaže tako v sredstvih in naporih, ki so bila vložena v njeno opremljanje in v obnovo po požaru, v številnih darovih, ki jih je prejela v času vojne, prizadevanjih oblasti za nadomestitev v požaru uničenih fondov ter s prednostnim mestom pri prevzemu knjižničnega gradiva iz fondov Federalnega zbirnega centra. Njena skladišča so kljub vojni in trem rigidnim sistemom cenzure ostala nedotaknjena, knjižnica pa je smela prevzemati in hraniti prepovedane publikacije.

Omejitve raziskave: Zanimiva bi bila primerjava s tujimi nacionalnimi knjižnicami in umestitev rezultatov v širše družbenozgodovinske teoretične okvirje.

Izvirnost/uporabnost raziskave: Študija primera prikazuje položaj nacionalne knjižnice v specifičnih družbenopolitičnih razmerah.

Ključne besede: Narodna in univerzitetna knjižnica, knjižnični fondi, zgodovinski pregled

Abstract

Purpose: The period from 1941 to 1950 was a turning point in the history of the present National and university library. At the beginning of the II World War the library (at that time known as the University Library) moved to the new palace, constructed by the architect Jožef Plečnik, to be in 1944 severely damaged by fire. However, it was reconstructed by the end of the decade and its library collections grew from 335.000 to 500.000 volumes. The number of library employees increased from 10 to 58 and the formal recognition of its national functions made it one of the most important national institutions.

Methodology/approach: The article is based on archival documents and records of the National and university library from the period of 1941-1950.

Results: During and after the war the library had a privileged status which was manifested in furnishing and reconstruction of the building, in the growth of library collections through numerous gifts which were received during and after the war to substitute the burnt collections, as well as in acquisition of library materials from the Federal Collection Centre. Its storages remained intact in spite of the war and the rigid censorship and the library was even allowed to collect and to store forbidden publications.

Research limitation: The comparison with other national libraries and a socio-historical theoretical interpretation could be a fruitful continuation of this kind of study.

Originality/practical implications: The case study explores the position of national library in the specific socio-political circumstances.

Keywords: National and University Library, Slovenia, library collections, historic review

1 Uvod

Pred ljubljansko mestno hišo je v tlak vgrajena spominska plošča, ki označuje mesto, kjer so bile v prvih letih sedemnajstega stoletja (1600-1603) zažgane prve, v slovenskem jeziku natisnjene knjige. Pomnik je posvečen protestantskim tiskom, ki so jih, skupaj z njihovimi avtorji in somišljeniki, obsodile na propad katoliške cerkvene in posvetne oblasti. Travme, ki jih puščajo v našem zgodovinskem spominu uničenja knjig, seveda niso slovenska specifika. Značilna so za našo kulturo in kažejo na privilegirano mesto zapisane besede. Zaradi takega odnosa do knjige imajo tudi knjižnice v naši kulturi privilegirano mesto.

V vojnah in veliki družbenih prelomih, ki jim je bila priča Evropa v zadnjih stoletjih, so bile sicer mnoge knjižnice uničene, vendar je prerazporeditev družbene moči in premoženja vsakokrat pripomogla k razvoju javnih knjižnic

in obogatila njihove fonde. Francoska in oktobrska revolucija sta vanje napravili knjižnice svojih ideoloških sovražnikov: bogatega plemstva, buržuazije in cerkve. V avstrijskem cesarstvu so bile knjižnice samostanov, ki jih je z dekretom v osemdesetih letih 18. stoletja razpustil Jožef II., prav tako izročene javnim univerzitetnim in licejskim knjižnicam. Podoben proces sekularizacije je bil v začetku devetnajstega stoletja izpeljan na Bavarskem. Licejska knjižnica v Ljubljani je v osemdesetih in devetdesetih letih osemnajstega stoletja prejela iz kranjskih samostanov prek 10.000 knjig. Nenaden dotok gradiva in natančna navodila Dvorne študijske komisije o izboru in ravnanju s prevzetim gradivom so pripomogli k ureditvi knjižnice in pospešili njen razvoj. Poldrugo stoletje kasneje je njena naslednica Narodna in univerzitetna knjižnica prav tako zaključila desetletje, zaznamovano z uničenjem v II. svetovni vojni, z bistveno večjimi fondi in v boljših pogojih, kot ga je začela.

V resnici so segale korenine njenega razcveta v sredo tridesetih let. Temeljni kamen za novo zgradbo univerzitetne knjižnice so položili leta 1936. Dve leti kasneje je ljubljanska univerza formalno prevzela Državno študijsko knjižnico, ki se je preimenovala v Univerzitetno biblioteko. Knjižnična stavba, ki je bila zgrajena leta 1940, je bila tako tik pred začetkom vojne aprila 1941 pripravljena na selitev knjižnice. Preseliti je bilo potrebno 335.000 zvezkov in deset delavcev. Ob koncu desetletja je njen fond narasel na 500.000 zvezkov, v knjižnici pa je bilo zaposlenih 58 delavcev. S koncem vojne je tudi nadgradila svoje funkcije: iz univerzitetne je prerasla v nacionalno knjižnico.

V vmesnem času je bila Ljubljana priključena Italiji in nemškemu Reichu, knjižnica je bila leta 1944 deloma požgana in že pred koncem vojne tudi obnovljena. Preživela je izgubo dela zbirk v požaru, rekonstrukcijo fondov in katalogov, »čiščenje oziroma zapiranje« fondov po koncu vojne, ob vsem tem pa se je izjemno povečal dotok gradiva. V obdobju miru bi tak razvoj označili kot čas razcveta in rasti te ustanove. Njena prosperiteta med vojno in neposredno po njej ruši naše posplošene zgodovinske predstave. V nadaljevanju bom prikazala konkretne primere, iz katerih je razviden privilegiran status ustanove, ki ga je uživala v svojem okolju, ne glede na trenutne oblastnike ali gospodarsko situacijo. Stereotipe o molčečih muzah v času vojne nam razbijajo dokumentirana pričevanja o opremljanju in obnovi knjižnice v vojnih letih (Kodrič - Dačić, 2005a), izjemna rast knjižničnih fondov ter nepričakovani vplivi cenzure na dopolnjevanje le-teh.

2 Selitev, opremljanje in obnova knjižnice 1941-1946

2. 1 Selitev v novo zgradbo in opremljanje knjižnice

Plečnikova palača na Turjaški, za katero je bil leta 1936 položen temeljni kamen, je bila pred začetkom vojne, aprila 1941, zgrajena in pripravljena na vselitev. Univerzi je uspelo preprečiti, da bi se v prazno stavbo knjižnice vselila italijanska vojska in v maju se je začela selitev knjižnice iz starih prostorov v novo zgradbo. Znamenita človeška veriga, ki se je vila od Poljanske gimnazije do nove palače na Turjaški, je bila namenjena bolj promociji, kot pa dejanski selitvi fondov. Tako je bilo v naslednjih mesecih na novo lokacijo z vozovi prepeljanih 63.500 del v 335.000 zvezkih, nekaj tudi na kamionih italijanske vojske.

Selitev fonda je bila sicer zaključena avgusta 1941, vendar je bila knjižnica v novih prostorih le zasilno opremljena. Gradivo do signature 40.000 je bilo začasno shranjeno v starih lesenih policah v četrtem nadstropju, novejšo gradivo pa so namestili v veliki čitalnici. Nove kovinske police za skladišča, ki jih je izdelala in tudi že odpremila nemška firma Bibliostahl iz Berlina, kljub posredovanju italijanskih oblasti niso prispele v Ljubljano. Denar zanje je bil tik pred napadom Nemčije na Jugoslavijo nakazan Narodni banki v Beogradu, vendar ni prispel do proizvajalca. Tudi velika čitalnica je bila opremljena le z najnujnejšim pohištvo, a je bila kljub temu za uporabo odprta že 3. novembra 1941.

Knjižnica si je prizadevala za ureditev razmer in januarja 1942 je Avgust Pirjevec energično opozarjal rektorat, da rokopisna zbirka še nima ustreznih opreme. Njegova prošnja je bila ugodno rešena in firma Lips-Vago iz Milana je že v marcu istega leta dobavila 25 kovinskih omar, ki so v rokopisni zbirki še danes v uporabi. V začetku maja jim je sledila tudi pošiljka železnih polic za skladišča v tretjem nadstropju. Preostali prostori so bili opremljeni v prvi polovici leta 1943: v maju leta 1943 so bile s pohištvo firme Brugnoli Proserpio e Co iz Cantuja opremljene pisarne v pritličju. Prav tako je bilo nameščeno novo pohištvo v veliki čitalnici, časopisnem oddelku ter upravnikovi pisarni. Dobavljeni so bili tudi lestenci: dva velika lestenca za glavno čitalnico in manjši za hodnik pred razstavno dvorano. Le police za drugo nadstropje, ki so bile prav tako naročene pri firmi Lips-Vago, niso prispele, saj je Italija prej kapitulirala.

Knjižnica je bila v drugi polovici leta 1943 že skoraj v celoti opremljena, vendar so bila vsa prizadevanja zaman. 29. januarja 1944 je bila v požaru, ki je izbruhnil po padcu nemškega poštnega letala na knjižnico, stavba močno poškodovana. Velika čitalnica je bila v celoti uničena. Podrl se je del stropa, ogenj pa je uničil pohištvo, večino tam shranjenih knjig ter prostore in knjižnice štirih seminarjev nad njo.

Pokrajinska uprava je nemudoma prevzela iniciativo za odpravo škode. V sodelovanju z univerzo je bila imenovana komisija treh članov, ki naj bi vodila akcijo za obnovo čitalnice. Za načelnika komisije oziroma odbora za obnovo knjižnice je bil imenovan profesor Anton Kr I, knjižnico je zastopal Joža Glonar, prosvetni oddelek pokrajinske uprave pa inšpektor Silvo Kranjec. Član komisije je bil tudi kapetan fregate Rene Podhorsky, sicer osebni tajnik generala Leona Rupnika. Že 19. marca 1944 je komisija rektorju predstavila načrt za obnovo knjižnice. Vključeval je gradbena dela za zavarovanje glavnega objekta proti vremenskim vplivom, rekonstrukcijo čitalniške dvorane, obnovo poškodovanih katalogov ter akcijo za nadomestitev uničenih knjig (nabiranje denarnih sredstev, zbiranje knjig in revij, ki so v Ljubljani dosegljive). Univerza je komisijo sicer potrdila 29. marca 1944, pokrajinska uprava pa s pomočjo knjižnici ni čakala do formalne potrditve obnovitvene komisije, temveč je že deset dni po požaru v knjižnico napotila 13 delavcev za pomoč pri urejanju fonda in katalogov. Istočasno je bil pripravljen tudi predračun stroškov obnove.

Zanimivo je, da je gradbeni odbor, ki je vodil obnovo objekta, v veliki čitalnici predlagal vrsto izboljšav, ki so dajale prednost uporabnosti pred estetskimi rešitvami. Prva med njimi je bila sprememba nepraktične namestitve sedežev in miz, ki naj bi bili po novem obrnjeni tako, da bi bralci dobivali luč z leve. Leseni strop v čitalnici naj bi nadomestila bela štukatura. V dvorano po mnenju odbora ni sodil prostor za izdajanje in sprejemanje knjig; urediti bi bilo treba dvigalo za osebje in za knjige med čitalnico in skladišči; v čitalnici naj bi odpravili tudi skladišče knjig v prvi etaži ob hodniku. Predlog odbora je bil sicer sprejet na seji Univerzitetnega knjižničnega odbora,¹ vendar je bil realiziran le del njegovih predlogov. Glede na današnjo podobo velike čitalnice lahko ugotavljamo, da je bila kljub vsemu ohranjena prvotna zasnova.

Gradbena dela so bila sodeč po fotografijah iz tega obdobja že sredi junija v polnem teku in so bila do jeseni v glavnem zaključena. V poročilu o tehnični obnovi Univerzitetne biblioteke s konca oktobra 1944 že lahko beremo, da je bila stavba zaradi velikega razumevanja pokrajinske uprave rekonstruirana, poslopje pa pokrito s streho in zavarovano pred vremenskimi vplivi. Dokončna obnova objekta je kljub temu zahtevala še nekaj časa, saj je bila na novo opremljena velika čitalnica ponovno slovesno odprta za uporanike šele 8. februarja leta 1947.

Obenem z gradbenimi deli je v knjižnici potekalo tudi čiščenje poškodovanih knjig in rekonstrukcija katalogov. Zimska pomoč je knjižnici za te namene dodelila 20 delavk. Poročilo z dne 23. marca 1944² navaja, da so delavke v preteklih šestih tednih očistile ožgane in mokre, vendar še vedno uporabne knjige, rešene iz zgorele čitalnice, ter sestavile raztrešena dela. Pod strokovnim

1 ANUK, *Nepopisan fond Univerzitetne biblioteke. Zapisnik o 4. redni seji UKO, 14. aprila 1944.*

2 ANUK, *Nepopisan fond Univerzitetne biblioteke. Poročilo o opravljenih delih, 23. marec 1944.*

Slika 1: Čadež, VI. Rekonstrukcija Univerzitetne biblioteke po požaru junija 1944 (NUK, Kartografska in slikovna zbirka, sig. Gr III - 209).

vodstvom Melite Pivec - Stele so sestavile začasne kartotečne listke, sestavile so začasno kartoteko ter prenesle knjige iz 1. nadstropja v skladišče v 2. nadstropju. Tako je bilo rešenih 2211 samostojnih knjig, 808 periodik in kontinuant (to je serij in knjižničnih zbirk) s 3787 zvezki, skupaj 5998 zvezkov ter šolska poročila 91 šol (1140 zvezkov). Očistile so tudi okrog 300 knjig, rešenih iz germanističnega, klasičnega in lingvističnega seminarja. Da so delo opravljale v nezakurjenih prostorih, verjetno ni potrebno posebej omenjati. Šele iz tega poročila izvemo, da so bile dragocenosti, ki jih je knjižnica hranila v rokopisni zbirki v četrtem nadstropju, šele po požaru premeščene v kletno zaklonišče. V naslednjih mesecih so bili urejeni ostanki čitalniške (21.000 listov) in strokovne kartoteke (9500 listov), deloma so bile rekonstruirane kartoteke izposojenih knjig po listih v skladiščih in kartoteke priročnih knjižnic (po listih v skladiščih in po spominu). Začeli so z rekonstrukcijo čitalniške kartoteke in starega inventarnega kataloga (prepisane so bile številke od 40.000 do 42.000, ki so bile večinoma še čitljive, ostale signature od 1 do 40.000 pa so rekonstruirali po matični kartoteki) ter z rekonstrukcijo strokovne kartoteke. Da bi lahko nadomestili uničeno knjižnično gradivo, so uredili zbirko dvojnic.

Slika 2: Univerzitetna biblioteka 1944: uslužbenci na strehi avle. V drugi vrsti od leve proti desni: Joža Glonar, Rene Podhorsky, Melita Pivec - Stele, Janko Šlebinger, Štefka Bulovec (NUK, Kartografska in slikovna zbirka, Portreti I, inv. št. 895200337).

2.2 Rast knjižničnih fondov

V obdobju med obema vojnama se je knjižnica borila s finančno stisko, ki ni popustila niti tedaj, ko je knjižnica prešla pod okrilje ljubljanske univerze. Dotacije v začetku štiridesetih let seveda niso bile povišane, pač pa je začelo v knjižnico dotekati nenavadno veliko darov: najprej so bili to številni darovi italijanskih zasebnikov, institucij ter italijanske vlade; po požaru darovi za nadomestitev izgubljenih fondov, vključno z zaplenjenimi knjižnicami »narodnih upornikov«, ki jih je pošiljal Zavod za zaplenbo imovine; neposredno po koncu vojne pa gradivo iz slovenskega Federalnega zbirnega centra in skladišč Oddelka za upravljanje z narodno imovino.

2.2.1 Ducejev dar

Z začetkom vojne so italijanske zasedbene oblasti poskrbele, da je bila knjižnica založena z italijansko strokovno literaturo. Jeseni 1941 zasledimo v arhivu knjižnice dopise, ki govorijo o o številnih darovih italijanskih knjig, ki jih je prejela kot Biblioteca della R. Università di Lubiana. Knjižnici so pošiljali

svoje publikacije zasebniki, italijanske univerze, različne kulturne ustanove, številni državni uradi in organi fašistične stranke. Dotok podarjenih italijanskih knjig se je nadaljeval tudi v letu 1942 in je bil tako številčen, da so knjige v italijanskem jeziku prvič v zgodovini knjižnice presegle dotok tujih knjig v nemškem jeziku.³ Kakšna je bila usoda teh knjig, ni popolnoma jasno, saj niso bile vpisane v knjižnični inventar.

Noben od teh darov pa se po svoji vrednosti ni mogel primerjati z vsoto, ki jo je za nakup italijanskih knjig Univerzitetni biblioteki kot izredno dotacijo namenilo italijansko Ministrstvo za prosveto. Znesek 200.000 Lit⁴ je bil v primerjavi s sredstvi za nabavo knjižničnega gradiva, ki jih je Univerzitetni knjižnični odbor namenil knjižnici (za leto 1942 25.000 Lit), kar osemkrat višji. Ducejev dar, kakor je bila donacija v vsakdanjem jeziku imenovana, pa je povzročil pravi razkol med univerzo in njeno knjižnico. Fakultete in univerzitetna knjižnica so sestavile obsežne sezname deziderat. Večina naročenih knjig je prispela 7. junija 1942 v 26 velikih zabojih, od katerih naj bi vsak vseboval do 200 knjig. Dnevni tisk je pridobitev označil za veliko obogatitev vseučilišne knjižnice (Velika, 1942). Ko pa je bi bilo treba gradivo vključiti v fonde univerzitetne knjižnice, so fakultete zahtevale, da se naročene knjige usmerijo v seminarske knjižnice. V inventarju univerzitetne knjižnice iz tega obdobja zasledimo vpisane številne italijanske knjige, popravki v njem pa pričajo o tem, da je knjižnica, kljub na sprotnanju bibliotekarjev, v skladu z navodili rektorata, morala izločiti že inventarizirane knjige in jih predati seminarskim knjižnicam. Zadnje pošiljke Ducejevega daru so bile fakultetnim knjižnicam poslane še po koncu druge svetovne vojne.

2.3 Rekonstrukcija knjižničnih fordov po požaru

V požaru januarja 1944 je bila popolnoma uničena velika čitalnica in z njo malone vse knjige, evidence in pohištvo, s katerim je bila čitalnica opremljena komaj dobro polovico leta (Kodrič - Dačić, 2005b). Uničene knjige, shranjene na galerijah čitalnice, so nosile signature od 42.800 do 59.000. Po poročilih naj bi bilo torej uničenih 16.200 signatur oktavnega formata (velikost do 24 cm) v najmanj 50.000 zvezkih, kar je predstavljalo približno 3/4 vsega gradiva, ki ga je knjižnica pridobila v letih 1919-1939, oziroma petino celotnega fonda. Bolj kakor samo število zvezkov, je prizadelo knjižnico dejstvo, da so bila mnoga izgubljena referalna dela in slovenika nenadomestljiva, saj jih ni bilo več mogoče kupiti. Prav tako nenadomestljivi so bili za knjižnico katalogi in druge evidence, ki so bili tam shranjeni.

3 ANUK, Mapa 39. Glej tako imenovano Ruplovo mapo, v kateri je seznam prejetih knjig z naslovom *Conto Hoepli*.

4 ANUK, *Nepopisan fond Univerzitetne biblioteke. Dopis visokega komisarja Graziolija rektorju univerze, z dne 28. julija 1941.*

Pokrajinska uprava je na različne načine poskušala ublažiti škodo. Tako je šef pokrajinske uprave general Leon Rupnik že konec avgusta odobril Odboru za obnovo oziroma obnovitveni komisiji 50.000 Lit za vezavo knjig in za kompletacijo nepopolnih zbirk. Obnovitvena komisija je poleg tega izposlovala, da je univerzitetna knjižnica dobila vse v policijskih akcijah zaplenjene knjige in tiskovine, zbirko ilegalne literature, ostanke knjižnic raznih italijanskih vojnih formacij ter zbirke in knjižnico vojnega muzeja v Št. Petru na Krasu.

Oktober se je na iniciativo L. Rupnika začela široka akcija zbiranja gradiva za nadomestitev izgubljenih zbirk. Dne 30. oktobra 1944 je razposlal okrožnico, v kateri je pozval k darovanju knjig Univerzitetni biblioteki: »Odbor za obnovo univerzitetne knjižnice v Ljubljani si je nadel važno in prav tako težko nalogo, da po možnosti nadomesti ogromno škodo, ki je nastala po lanski požarni nesreči, z nanovo zbranim knjižnim materialom do čim večje popolnosti. Ta naloga je neizvedljiva, če odbor ne najde razumevanja in podpore pri vseh onih, ki lahko doprinesejo svoj delež k obnovitvi te največje zakladnice duhovnih vrednot našega naroda. Vsak član, vsaka korporacija kulturnega naroda mora s ponosom naravnost tekmovati za čim častnejši in večji prispevek k uresničenju tega stremljenja. Za vsa oblastva, urade, javnopravne korporacije in zavode je pa to dolžnost.«⁵

Seznam naslovnikov je bil dolg 6 strani in na njem so bili navedeni vsi uradi pokrajinske uprave, okrajna glavarstva in uradi, srednje šole in kulturne ustanove, zavodi s področja kmetijstva, zdravstva in sociale, tožilstva in sodišča, univerza, narodno gledališče, pošta, javnopravne korporacije pod državnim nadzorom (kamor so spadale pokrajinska delavska zveza, različne gospodarske in strokovne zbornice in zavodi kot na primer Narodna banka, Kranjske deželne elektrarne in podobno). Odziv na okrožnico je bil presenetljivo dober. Darovi, ki jih je knjižnica prejela za nadomestilo uničenih fondov, so bili vpisani na 25 seznamih različnih darovalcev. Med prvimi so se odzvali Knjigarna učiteljske tiskarne, Ljubljansko Mestno poglavarstvo, Mestna knjižnica Ljubljana z zbirko izvestij ljubljanskih šol iz 19. in 20. stoletja, profesor A. Kral, načelnik Odbora za obnovo, Škofijski arhiv s 94 zvezki *Catalogus cleri dioecesis Labaecensis 1808-1930* in 31 zvezki zbirke *Provinzialgesetzsammlung*, Kmetijska zbornica, Gozdarski odsek pri pokrajinski upravi, Gospodarski svet za ljubljansko pokrajino, VIII. Oddelek pokrajinske uprave, Kmetijski oddelek pokrajinske uprave, Inspekcija dela pri Šefu pokrajinske uprave Ljubljana (656 del iz zbirk in periodik uradnih publikacij predvsem iz 19. stoletja do konca prve svetovne vojne, med drugim tudi Reichsgesetzblatt), Jugoslovanska akademija znanosti in umetnosti (119 del iz Trumbičevega arhiva, Štefan Tausig (57 knjig in 187 kosov raznih zemljevidov in kart), Prosvetno ministrstvo (118 naslovov), Litografija Čemažar, Ivan Boberski (327 različnih publikacij), Rektorat univerze (nekaj števil strokovnih angleških revij in dnevnikov) ...

5 ANUK, *Nepopisan fond Univerzitetne biblioteki. Okrožnica Šefa pokrajinske uprave z dne 30. oktobra 1944.*

Knjižnica pokrajinske uprave je Univerzitetni biblioteki darovala dragoceno periodiko: *Illyrisches Blatt* (30 letnikov), *Carinthia* (29 letnikov), *Verordnungsblatt für das k. k. Meer-, Marine, Landwehr in Gendarmerie* in podobno, kakor šolska izvestja, statistične izdaje in podobno.

Ker dotok ni presahnil, je knjižnica uvedla posebno evidenco, knjigo darov, ki jo je vodila vse do leta 1947. V njej je evidentiranih 2057 donacij, poleg imen, omenjenih v prejšnjem odstavku, so popisani tudi drugi, skromnejši darovalci. Mednje se uvrščajo številni profesorji in intelektualci, po koncu druge svetovne vojne pa tudi organizacije. Seveda je vprašljivo, če so bili vsi darovi, posebno tisti po koncu druge svetovne vojne, namenjeni prav za obnovo knjižnice po požaru. Ker knjižnica (še) ni vodila inventarnih knjig, je mogoče, da so v ta zvezek preprosto vpisovali vse darove, ki jih je knjižnica sicer prejerala.

Poleg prostovoljnih darov lastnikov gradiva je knjižnica prevzemala tudi zaplenjene knjige oziroma knjižnice iz Urada za upravljanje imovine upornikov. Gradivo je evidentirano v zvezkih z imenom *Katalog knjig iz likvidacijske mase »Komisije za zaplenbo imovine upornikov«* (evidenco sestavljajo trije zvezki z oznako inventarnih števil 1-830, 831-1590, 1591-). Seznami so napisani v zvezkih uradnih tiskovin z označbo *Libri dati in prestito della Biblioteca* (prva dva) in *Registro d'ingresso dei libri della Biblioteca* (tretji zvezek), same knjige pa označene z žigom »Universitätsbibliothek Laibach - Univerzitetna biblioteka v Ljubljani, Prejeto iz urada za upravljanje imovine upornikov«. Lastniki večjih zaplenjenih knjižnic, ki so bile predane Univerzitetni biblioteki, so bili dr. Marjan Ahčin, Filip Kumbatovič, dr. Drago Marušič, Juš Kozak, Jože Rus in Erika Wutke - Breclj. Posamezni dopisi še dokazujejo, da so bile iz tega vira prepuščene Univerzitetni biblioteki tudi knjižnice Vide Tomšič, Antona Cveta in Knjižnica manjšinskega instituta v Ljubljani (okoli 1300 del). Zavod za zaplenjeno imovino je Univerzitetni biblioteki posredoval tudi knjižnico pokojnega Henrika Tume, ki je obsegala nad 6000 knjig in je bila shranjena v 22 zabojih.

Dvojnice, ki bi jih Univerzitetna biblioteka pridobila iz tega vira, naj bi odstopila knjižnicam prosvetnih domov, v prvi vrsti idrijski knjižnici, smela pa bi jih uporabiti tudi pri zamenjavi za raritete in za dela, s katerimi bi kompletirala svoje serijske publikacije.⁶

6 ANUK, *Nepopisan fond Univerzitetne biblioteka. Zapisnik II. seje direktorija univerzitetne biblioteka v Ljubljani, z dne 15. marca 1945.*

Slika 3: Katalog knjig iz likvidacijske mase »Komisije za zaplembo imovine upornikov« (Arhiv NUK, Nepopisan fond Univerzitetne biblioteke, Katalog knjig iz likvidacijske mase »Komisije za zaplembo imovine upornikov«, 1. zvezek)

3 Federalni zbirni center

S koncem druge svetovne vojne se je italijanskim darovom ter darovom za obnovo pogorelih fondov, pridružil še nov tok gradiva. Za premaganimi, razpuščenimi in izgnanimi lastniki so ostale njihove knjižnice: osebne knjižnice znamenitih slovenskih kulturnikov, grajske knjižnice, knjižnice cerkvenih redov, ki so bili razpuščeni v času nemške zasedbe, ter knjižnice ukinjenih ustanov zasedbenih oblasti in vojska. Oblasti so skušale omejevati stihijo in so poskušale z zapuščenim ali zaseženim knjižnim fondom gospodarno ravnati. Kakor v času jožefinskih reform je bilo poskrbljeno za ustrezne legalne osnove, v okviru katerih so potekali razlastitev, prevzem in organizacija prenosa zaseženih knjižnic v posebne centre. To dokazujejo predpisi, ki so že pred koncem vojne urejali usodo kulturno-zgodovinskih in umetniških predmetov, ki so postali državna last in arhivsko gradivo, ki dokumentira delo Federalnega zbirnega centra in njegovega knjižnega referata (Kodrič - Dačić, 2000). Federalni zbirni centri so bili v novonastalih jugoslovanskih republikah

organizirani poleti 1945 z namenom, da bi poskrbeli za predmete s kulturno-zgodovinsko vrednostjo. Njihovo delovanje in organizacija je bila v Sloveniji predpisana septembra leta 1945 z *Uredbo Ministrstva za prosveto o ustanovitvi zbirnih centrov za kulturno-zgodovinske predmete*. Poleg osrednjega Federalnega zbirnega centra za kulturno-zgodovinske predmete pri ministrstvu za prosveto v Ljubljani so bili ustanovljeni še okrožni centri v Mariboru, Celju in Novem mestu. V okviru centrov so delovali specializirani referati: umetniško-muzejski, knjižni, arhivski, muzikalni in splošni.

Knjižni referat je od leta 1945 do leta 1947 pod vodstvom Boga Preglja⁷ deloval v današnjem časopisnem skladišču in časopisni čitalnici Narodne in univerzitetne knjižnice. Tu so se, kakor lahko sklepamo iz ohranjenih dokumentov, zbirale konfiscirane knjižnice oseb, ki so bile razglašene za vojne zločince in narodne sovražnike, knjige, ki so bile last nemške države in njenih državljanov ter oseb nemške narodnosti, knjižnice odsotnih oseb in knjižnice, ki so jih zaplenile že okupatorske oblasti, in tiste, ki so bile pod sekvestrom. Referat je prevzemal knjige na terenu, jih vpisoval, sortiral in oddajal različnim ustanovam. Od knjižničnega gradiva so brez izjem zbirali vse knjige, brošure, časopise, časnike in letake, notno gradivo, zemljevide, zemljepisne mape, grafične mape pa tudi rokopise in korespondenco, pomembne z zgodovinskega, znanstvenega ali umetniškega vidika.

Dotok gradiva je bil zelo velik, posamezne ocene govorijo o več stotisoč enotah. Knjižni referent je vodil evidenco o prevzetih knjižnicah v *Knjigi prevzetih in inventiranih knjig in knjižnic*. V knjigi je zabeleženih kar 329 prevzemov knjižnic oziroma pošiljk knjig. Poleg zasebnih knjižnic so vpisane knjižnice ukinjenih društev, knjižna zapuščina nemških institucij, veliko gradiva pa je prevzel iz drugih FZC in iz skladišč Oddelka za upravljanje z narodno imovino. Med prevzetim gradivom so bile tudi knjižnice, ki so jih lastnikom zasegli že Nemci, take, ki so jih Univerzitetni biblioteki zapustili lastniki, ter knjige, ki so jih njihovi novi lastniki preprosto hoteli zavreči. Pri tem je moral knjižni referat še posebej skrbeti za knjižnice, ki so imele s kulturno-zgodovinskega stališča izjemno vrednost. Treba jih je bilo popisati, da bi jih bilo mogoče, v primeru, da si je njihove knjige razdelilo več ustanov, ponovno rekonstruirati.

Knjige je namreč knjižni referat FZC po prevzemu sortiral in jih nato oddajal, odprodajal ali usmerjal v mline (če je šlo za »plažo«, to je za knjige brez vrednosti, ali za knjige s propagandno vsebino). Pri prevzemu knjig iz FZC so imele prednost državne ustanove, ki so predmete iz zbirnega centra prejemale zastoj. Del knjig je knjižni referat odprodal: sprva kar neposredno predstavnikom ustanov, ki so se zglasili v skladišču, kasneje pa prek antikvarne

⁷ Bogo Pregelj (1906-1970): *Prevajalec, publicist in knjižničar*. Od leta 1959 profesor na Pedagoški akademiji, kjer je uveljavil in vodil študij bibliotekarstva. V letih 1946-1948 je bil vodja knjižnega referata FZC.

prodaje v Državni založbi Slovenije. Gradivo, ki ga je iz fondov FZC prejela Narodna in univerzitetna knjižnica, je bilo natančno popisano. Med letoma 1946 in 1947 je knjižnica izdelala 126 seznamom gradiva, v katere je vpisanih skoraj 40.000 del. Večino gradiva iz tega vira je knjižnica prevzela potem, ko je knjižnični referat prenehal z delom. V poročilu NUK za leto 1947 beremo, da ima knjižnica gotovo nad 100.000 nepregledanih knjig iz FZC in iz drugih darov, da pa jih ne more obdelati, saj ji manjka ustreznega prostora, polic in osebja. V poročilu knjižnice za leto 1949 izvemo še, da so »izmed ogromnih zalog FZC, narodne imovine in drugih starih fondov [smo] ločili slovenika (knjige) ter jih spravili v posebno skladišče, tako da se bo sistematično lahko pregledalo, kaj ostane doma, kaj se lahko odstopi« (Letno, 1950). Gradivo iz fondov Narodne imovine pa je v knjižnico pritekalo še leta po vojni, tako je leta 1950 knjižnica zabeležila prevzem kar 22.000 knjižnih enot iz tega vira.

Med knjigami iz FZC, ki jih je knjižnica vključevala v svoje fonde, je bila na prvem mestu slovenika (leta 1951 na primer, je od 12.224 inventariziranih enot iz FZC kar 9703 enot slovenike), knjige, ki so nedomestile v požaru leta 1944 požgana dela, obvezni izvod, ki ga je knjižnica prejela med obema vojnama, ter pomembnejša tuja dela. Z leti je postala knjižnica vedno bolj selektivna pri vključevanju tega gradiva. Številne knjige (ki jih je knjižnica prejela v akciji nadomeščanja knjižnega fonda po požaru leta 1944, iz skladišča FZC in skladišč narodne imovine) je knjižnica neevidentirane prenesla v svoja skladišča in jih še desetletja vključevala v svoje fonde ali pa izločala in prodajala s posredovanjem Trubarjevega antikvariata.

4 Cenzura med drugo svetovno vojno in po njej

Po začetku druge svetovne vojne sta jugoslovanske predpise o nadzoru tiskane besede zamenjala bolj izdelana sistema fašistične in nacistične cenzure. V odnosu do prepovedanih tem nista prinesla bistvenega zasuka, saj sta med drugim nadaljevala in razširila prepovedi komunistične in marksistične literature. Nabor prepovedanih vsebin se je sicer po drugi svetovni vojni spremenil, medtem ko so mehanizmi nadzora tiska ostali enaki. Cenzura je gotovo ovirala uvoz tuje literature inčasno onemogočala dostop do prepovedanih publikacij, vendar oblasti niti med vojno, niti po njej niso posegle po drastičnih ukrepih čiščenja ali uničevanja knjižničnih fondov.

Italijanske zasedbene oblasti so uvedle že izdelan sistem cenzure, ki ga je v ljubljanski provinci udejanjal Tiskovni urad pri Visokem komisariatu. Seznamu pretežno italijanskih knjig, ki jih je prepovedala fašistična oblast (Elenchi, 1940), so se pridružile še prepovedi slovenskih avtorjev, za katere je poskrbel

ljubljski Tiskovni urad.⁸ Nakup periodike iz tujine je bil močno otežen, saj je bil uvoz po določenih zasedbenih oblasti v pristojnosti le enega dobavitelja - delniške družbe Societa Anonima Messaggerie Italiane v Bologni. Za uvoz tujih znanstvenih časopisov pa je moral naročnik pridobiti soglasje Zavoda za kulturne stike z inozemstvom (Istituto Nazionale per le Relazioni Culturali con l'Estero) (Predpisi, 1942). Seveda je bil tudi v ljubljanski pokrajini prepovedan uvoz publikacij, ki so bile že prepovedane v drugih italijanskih pokrajinah. Koliko je bila s tem ukrepom prizadeta univerzitetna knjižnica, ni jasno, saj je bil v naslednjih letih dokumentiran le problem uvoza knjig iz Nemčije.

Zdi se, da italijanska oblast v knjižnici ni posredovala. Iz pričevanj knjižničnih delavcev (Kranjc et al., 1978) izvemo le, da je bilo tvegano prinesiti uporabniku knjigo, ki je imela signaturo podčrtano z rdečo črto. Ta oznaka je namreč pomenila, da gre za delo z marksistično ali napredno vsebino. Razen te oznake, ki jo je knjižnica uvedla že med obema vojnama, na kataložnih listkih matičnega kataloga ni zaslediti novih oznak prepovedi. Knjižnični delavci pa so, od manipulantov do ravnatelja Janka Šlebingerja, v času italijanske zasedbe sistematično zbirali ilegalne publikacije. Boris Urbančič je poročal o konvolutu komunistične partijske literature iz predvojnega in vojnega časa, ki mu ga je predal J. Šlebinger in za katerega je domneval, da mu ga je priskrbel njegov zet. B. Urbančič je sprva zbiral le tiske, ki so jih po cestah trosili aktivisti, kasneje pa je začel prevzemati gradivo, ki ga posamezniki niso več hoteli skrivati doma, ker bi jih kompromitiralo. To so bile publikacije, ki so pred vojno izhajale pollegalno in marksistična literatura v tujih jezikih. Spomladi 1942 je celo dosegel sporazum z odporniškimi gibanjem o petih »obveznih izvodih« vsake njihove publikacije. Ti obvezni izvodi so bili skupaj še z drugimi prepovedanimi publikacijami namenjeni slovenskim knjižnicam v Ljubljani, Mariboru, Trstu, Gorici in Celovcu (Urbančič, 1978).

Izločanju prepovedanih knjig se je knjižnica izognila tudi po kapitulaciji Italije. Verjetno sta bila relativno kratek čas nemške zasedbe in požar v knjižnici razloga, da nemška cenzura ni močnejše posegla v njeno delovanje. Tudi nacistične prepovedi so se nanašale na literaturo, ki je bila po svoji vsebini marksistično-leninistična, usmerjena proti nacionalsocializmu, pornografska, prepovedana so bila dela židovskih avtorjev ter spisi s trivialno in okultno vsebino. Nabava knjig iz tujine je bila v knjižnicah strogo omejena in nadzorovana: vsaka knjiga je morala imeti soglasje Gestapa, dobavil pa jo je lahko le pooblaščen urad v Kölnu (Stipčević, 1992).

Pokrajinski tiskovni urad pri Pokrajinski upravi v Ljubljani je Univerzitetni biblioteki dostavljala krajše sezname prepovedanih slovenskih knjig. Tudi zaplenjenim knjižnicam, ki jih je prevzela Univerzitetna biblioteka, so bili priloženi sezname prepovedanih del, ki so bila v njih, z opombo, da se dela lahko vstavijo

8 AS (prej Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino), Tiskovni urad, fasc. 152.

v knjižnico, ne smejo pa se posojati javnosti.⁹ Tiskovni urad knjižnici ni le posredoval knjig, ki jih je zaplenil »upornikom«, pedantno ji je vračal tudi vsa v knjižnici izposojena dela, ki so jih našli med zaplenjenim premoženjem. Dotok prepovedanih publikacij iz tega vira se je še posebej povečal po požaru leta 1944. Na iniciativo Obnovitvenega odbora je v dogovoru s Pokrajinsko upravo Univerzitetna biblioteka lahko prevzela vse knjižnice in publikacije, ki so bile zaplenjene v policijskih akcijah ter zbirko do tedaj zbrane ilegalne literature. Tako lahko najdemo v arhivu NUK kar nekaj dopisov, s katerimi je knjižnica poleti in jeseni 1944 potrjevala prejem ilegalne literature.¹⁰ Poleti 1944 je knjižnica prejela 45 kosov z navodilom, da je treba literaturo »postaviti v knjižnico, ima pa ostati striktno sekretirana in se ne sme izposojati niti v znanstvene svrhe. Do nadaljnega je tudi njena objava v bibliografiji prepovedana.«¹¹ To so bili ilegalni tiski Osvobodilne fronte in komunistične partije: *Beseda o osvobodilni fronti* ter *Klevete in dejstva* Josipa Vidmarja, *Velikonočna poslanica katoličanov v osvobodilni fronti 1942*, *Sokol v narodnoosvobodilnem boju*, prevodi Stalina (*Diktatura proletarijata*) ter *Kratek tečaj za partizanske poveljnike*, *Slovenske partizanske pesmi* in Borova pesniška zbirka *Previharimo viharje*. Sledila je pošiljka letakov (*Deutsche Soldaten!*, *Soldati Italiani!*, *Italiani! Mussolini e caduto!*, *Al popolo italiano!* in drugi) in ilegalnih časopisov, konec oktobra 1944 pa je sledila še pošiljka 84 ilegalnih letakov.

K popolnosti zbirke prepovedanih tiskov je prispeval tudi poskus I. Pintariča, tedanjega vodje časopisnega oddelka, ki je skušal dobiti iz sodnih aktov ilegalni tisk, ki je bil priložen kot korpus delicti (Urbančič, 1978).

Knjižnica ni delala izjem pri vključevanju publikacij, ki so bile prepovedane ali nezaželene zaradi svoje politično-nazorske vsebine, v svoje zbirke. Še po požaru, poleti 1944, je v svoj inventar med drugim vpisovala tudi dela prepovedanih avtorjev kot na primer: Trotzky, L. *Mein Leben*. Berlin, 1930; Sperans. *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Ljubljana, 1939; Marx, K. *Kritika političke ekonomije*. Beograd, 1934; Stalin, J. V. *Poročilo na XVII Kongresu VKS (b) o delu centralnega odbora K. S. Sov. zveze*. Moskva, 1934; Lenin, V. I. *Država i revolucija*, Beograd, 1920.

Po koncu druge svetovne vojne je knjižnica dobila status slovenske nacionalne knjižnice. Kot v času vojne je bila tudi v povojnih letih privilegirana glede zbiranja in hranjenja prepovedane literature. V uredbi o njeni ustanovitvi je bilo namreč izrecno predpisano, da je treba knjižnici pošiljati tudi publikacije, katerih razpečevanje je bilo iz kakršnihkoli razlogov prepovedano (Uredba

9 ANUK, *Nepopisan fond Univerzitetne biblioteke*. Dopis šefa pokrajinske uprave v Ljubljani Univerzitetni biblioteki, z dne 16. novembra 1944.

10 ANUK, *Nepopisan fond Univerzitetne biblioteke*. Glej dopise Šefa pokrajinske uprave v Ljubljani upravniku Univerzitetne biblioteke, z dne 30. junija 1944, 13. julija 1944, 25. oktobra 1944, 27. oktobra 1944.

11 ANUK, *Nepopisan fond Univerzitetne biblioteke*. Dopis Šefa pokrajinske uprave v Ljubljani upravniku Univerzitetne biblioteke, z dne 30. junija 1944.

O

• • -j ^ , j a « a • (s it i
f y o M m f i t m w i i t M t t

Jiluasclir.i i revêsoiat».

le maste d^l ptpolo italiano J a« SVIinvadeBi tfl 111 OK»
Eoente for-,a Kivoiusioflsîia a&t cHiii-ie la : ata, £/! p.?:ze
c la liberta..

l'Italia è in proe'-.o di finira la guerre. A ogaJ :ic=.*alo va
att&EA la çTOGjusâ,pne âelli paca separatp.

i" Italia l scliati s» un, ssozr alla nssr-e Bonität oyerfti e
aiJ-ltarj. stanno .eresuSosi.

sî>ldati i-tališnl;

anche y-, d&vetc Tiiqrnaffi or.an-!?. nr:

DovQ+a ritor^a inuwMatamano nella w&fcra -jatr.st anl-
vrsri la rit» s per umrai a qualie tbt-6 pi&OlarS che atnaa.» a
cre&re an-e nnoTR Italia.

Boi jpiirti^iani salutLem« l'Italia tiaova e vogliasio raniervi
joasiH'ie il iiapBti'lo*

Slika 4: Soldati Italiani! Partizanski letak s pozivom italijanskim vojakom, ki ga je Univerzitetni biblioteki poslala v hrambo Pokrajinska uprava (NUK, Partizanika, sign. P 520).

Narodne, 1945). Knjižnica je tako dobila formalno osnovo za zbiranje prepovedanih del, kar je s pridom izkoriščala.

Sistem nadzora tiska, ki se po svojih metodah ni bistveno razlikoval od predvojnega in vojnega obdobja, je bil ponovno vzpostavljen. Pod ostrejšim nadzorom so bili še vedno časniki in časopisi, predvsem pa inozemska literatura v jezikih jugoslovanskih narodov, mladinska literatura in učbeniki. Nadzor tiska je bil v pristojnosti zveznih oblasti, kar je v desetletjih po koncu druge svetovne vojne predstavljalo še dodatno oviro za uvoz slovenskih publikacij, natisnjenih v zamejstvu. Obdobje masovnih povojnih prepovedi ter »čiščenj« knjižnic in knjigarn je bilo v Sloveniji razmeroma kratko. Konec avgusta leta 1945 je Ministrstvo za prosveto sicer izdalo prvega od treh seznamov prepovedanih knjig, izdelanih po smernicah Komisije za pregled knjižnic. Vključeval je dela, ki so bila nesprejemljiva zaradi profašistične miselnosti pisca, zaradi vsebine, ki je bila »nasprotna našemu gledanju na poglavitna življenjska vprašanja«, propagandni tisk, ki je bil uperjen proti narodnoosvobodilni borbi, ki je načelno odklanjal novi socialni red oziroma napeljeval k verski nestrpnosti. Na ozemlju nekdanje Štajerske in osvobojene Koroške pa je bilo sploh prepovedano izposojanje in prodaja nemških knjig. Knjižnice so morale prepovedana dela izločiti in shraniti, javne knjižnice pa celo oddati javnemu tožilstvu.

V Narodni in univerzitetni knjižnici so katalogne listke prepovedanih knjig izločili iz javnih katalogov. Knjižnica je, očitno po lastni presoji, izločila nem-

ško-nacistične, italijansko-fašistične, antisemitske, rasistične, domobranske, ustaške, nedičevske, protijugoslovanske, antiboljševiške, dinastične (karadjordjevske, habsburške itd.), katoliško-akcijske, trockistične, in anarhistične knjige. Izbrane knjige so sicer ostale na svojih mestih v skladišču, vendar so bile do konca osemdesetih let dvajsetega stoletja uporabnikom dostopne le za raziskovalne namene, in še to na osnovi pisne prošnje zainteresiranega, o kateri je presojal ravnatelj knjižnice.

Še pred koncem desetletja, leta 1949, so se knjigam, prepovedanim neposredno po koncu vojne, v posebni zbirki Narodne in univerzitetne knjižnice pridružile še prepovedane sovjetske revije in časopisi. Tudi zanje je knjižnica dobila izrecno navodilo Ministrstva za prosveto,¹² da morajo biti shranjene v oddelku za zaplenjene knjige, izposojati pa se smejo le z dovoljenjem Ministrstva za notranje zadeve LRS ali Centranega komiteja KPS. Knjižnica je o tem privilegiju nemudoma obvestila Jugoslovansko knjigo, ki je dobavljala te revije, s pozivom, naj manjkajoče številke dostavi, prav tako pa tudi vse številke, ki bodo prepovedane v prihodnje.

Možnost aktivnega pridobivanja prepovedanih knjig je knjižnica sicer sprva le previdno uporabljala. Kljub temu je prve prepovedane knjige, ki jih ji je posredovala politična emigracija, prevzela že leta 1951.

Uredba o Narodni in univerzitetni knjižnici je imela še eno pomembno posledico. Nacionalna bibliografija, ki jo je bila knjižnica dolžna sestavljati, je obsegala ves slovenski tisk, tudi tistega, ki je nastajal v zamejstvu in bil sovražen novi državi. Knjižnica je bila pri tem dosledna in že v prvih zvezki bibliografije so neizprosno po abecedi popisani tiski, izdani v Sloveniji, pa tudi v Argentini, ZDA in Italiji. Čeprav je bil marsikateri od njih na seznamu prepovedanih publikacij, se je ta praksa obdržala.

Seznami prepovedane literature, ki so bili izdani leta 1945, so bili formalno razveljavljeni leta 1951. Za Narodno in univerzitetno knjižnico (pa tudi za študijske knjižnice) naj ne bi več bilo omejitev pri nabavi in izposoji, razen v primerih, ko je šlo za knjige, ki so bile naperjene proti pridobitvam revolucije, socialistični graditvi, za vsebine, ki jih je omejevala zakonodaja ter običajna praksa študijskih knjižnic. Vsebinsko oporečne knjige so lahko hranile tudi večje ljudske knjižnice, vendar le v posebnem oddelku, v katerem naj bi bile na razpolago za potrebe znanstvenega in publicističnega dela. Za ljudske knjižnice in antikvariate pa je ostala v veljavi prepoved izposojanja in prodaje publikacij, ki širijo rasno, narodno in versko sovraštvo ter razdor ali žalijo človeško dostojanstvo.

12 ANUKK, *Nepopisan fond Univerzitetne biblioteke. Dopis Ministrstva za prosveto Narodni in univerzitetni knjižnici z dne 6. 10. 1949.*

5 Sklepne misli

Usoda Narodne in univerzitetne knjižnice v štiridesetih letih preteklega stoletja nam kaže, da imajo v kulturi, ki časti zapisano besedo, tudi knjižnice privilegirano vlogo. V času vojne je knjižnica sicer zaradi požara utrpela znatno škodo, vendar ni bila predmet načrtna agresije, uničevanja ali čiščenja fondov. Knjižnica je bila sicer hvaležna sodelavka vsakokratnih oblasti, vendar je obenem zaradi svojega profesionalizma zbrala dovolj moči, da je aktivno zbirala prepovedano gradivo. Kot univerzitetna knjižnica je v nasprotju z drugimi vrstami knjižnic očitno imela privilegirani status, saj so ji oblasti same pošiljale prepovedane tiske. Dotok prepovedanih publikacij, se je še povečal neposredno po požaru, v času obnove, ko je pokrajinska uprava knjižnici začela sistematično pošiljati tako zaplenjene knjižnice upornikov kot tudi ilegalne tiske. Če temu dodamo še ilegalno tiskano gradivo, ki ga je knjižnica prejela neposredno od partizanov, lahko zaključimo, da je knjižnica med vojno, vsaj kar zadeva zbiranje prepovedanih slovenskih tiskov, dobro opravila svojo nalogo.

K ohranjanju slovenske kulturne dediščine je pripomogla tudi po drugi svetovni vojni s prevzemom zaplenjenih knjižnic in knjig oziroma knjig brez lastnikov. Večino gradiva, ki ga je v knjižnico naplavila vojna ali povojno obdobje, je ostalo v njeni lasti. Včasih zato, ker preprosto ni bilo lastnikov, ki bi to gradivo zahtevali nazaj, in drugič spet zato, ker je bilo lastništvo, razen v primeru, ko so bile knjige označene z ekslibrisi ali drugimi oznakami lastništva, nemogoče ugotoviti. Čeprav so bile odvzete lastnikom, je bila usoda knjig, da so se ohranile in postale javna last, najboljša od vseh slabih možnosti, ki so se v opisanem desetletju ponujale.

Viri podatkov

1. ANUK, Nepopisan fond Univerzitetne biblioteke. Dopis visokega komisarja Graziolija rektorju univerze, z dne 28. julija 1941.
2. ANUK, Nepopisan fond Univerzitetne biblioteke. Zapisnik II. seje direktorija univerzitetne biblioteke v Ljubljani, z dne 15. marca 1945.
3. ANUK, Nepopisan fond Univerzitetne biblioteke. Poročilo o opravljenih delih, 23. marca 1944.
4. ANUK, Nepopisan fond Univerzitetne biblioteke. Zapisnik o 4. redni seji UKO, 14. aprila 1944.
5. ANUK, Nepopisan fond Univerzitetne biblioteke. Okrožnica Šefa pokrajinske uprave z dne 30. oktobra 1944.
6. ANUK, Nepopisan fond Univerzitetne biblioteke. Dopisi Šefa pokrajinske uprave v Ljubljani upravniku Univerzitetne biblioteke, z dne 30. junija 1944, 13. julija 1944, 25. oktobra 1944 in 27. oktobra 1944.

7. ANUK, Nepopisan fond Univerzitetne biblioteke. Dopis šefa pokrajinske uprave v Ljubljani Univerzitetni biblioteki, z dne 16. novembra 1944.
8. ANUK, Nepopisan fond Univerzitetne biblioteke. Dopis Ministrstva za prosveto Narodni in univerzitetni knjižnici z dne 6. 10. 1949.
9. ANUK, Mapa 39. "Ruplova mapa", Conto Hoepfli.
10. AS (prej Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino), Tiskovni urad, fasc. 152.

Navedeni viri

1. *Elenchi di opere la cui pubblicazione, diffusione o ristampa nel regno e' stata vietata dal Ministero della cultura popolare.* (1940). Roma: Istituto Poligrafico dello Stato.
2. Kodrič - Dačić, E. (2000). Federalni zbirni center in njegov prispevek k dopolnitvi fondov Narodne in univerzitetne knjižnice. *Knjižnica*, 44 (4), 51-63.
3. Kodrič - Dačić, E. (2005a). Univerzitetna biblioteka v Ljubljani: Narodna in univerzitetna knjižnica v obdobju 1938-1943. *Knjižnica*, 49 (1-2), 151-168.
4. Kodrič - Dačić, E. (2005b). Univerzitetna biblioteka v Ljubljani: od kapitulacije fašistične Italije do konca druge svetovne vojne (1943-1945). *Knjižnica*, 49 (1-2), 169-185.
5. Kranjc, C., Gaspari-Tausig, V., Urbančič, B. in Vošnjak, M. (1978). Delež Narodne in univerzitetne knjižnice v narodnoosvobodilnem boju. *Zbornik Narodne in univerzitetne knjižnice*, 2, 7-22.
6. *Letno poročilo o delu NUK 1949 (1950?)*. Ljubljana: NUK.
7. Predpisi o uvozu časnikov, časopisov in revij iz inozemstva. (1942). *Bolletino Ufficiale*, št. 40, str. 297-299.
8. Stipčević, A. (1992). *Cenzura u knjižnicama*. Zagreb: Filozofski fakultet, Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti.
9. Urbančič, B. (1978). Med zidovi NUK v okupirani Ljubljani. *Zbornik Narodne in univerzitetne knjižnice*, 2, 16.
10. Uredba Ministrstva za prosveto o ustanovitvi zbirnih centrov za kulturno zgodovinske predmete. (1945). *Uradni list LRS*, št. 33.
11. Uredba Narodne vlade Slovenije o Narodni in univerzitetni knjižnici. (1945). *Uradni list SNOS*, št. 46.
12. Velika obogatitev vseučiliške knjižnice v Ljubljani. (1942). *Slovenec*, 70, (129), 2.

Dr. Eva Kodrič - Dačić je vodja Centra za razvoj knjižnic pri Narodni in univerzitetni knjižnici.

Naslov: Turjaška 1, 1000 Ljubljana

Naslov elektronske pošte: eva.kodric-dacic@nuk.uni-lj.si